

Katarzyna Konczewska

JĘZYK POLSKI NA GRODZIĘSZCZYŹNIE

STRESZCZENIE

Celem pracy jest ukazanie wszystkich sfer użycia języka polskiego Grodzieńszczyźnie oraz analiza cech charakterystycznych dla polszczyzny grodzieńskiej i funkcjonowania jej na badanym terenie. Podstawą materiałową były ustne wywiady, czynna obserwacja, analiza tekstów mass mediów, wypowiedzi ustnych oraz inskrypcji nagrobnych. Materiał gromadziłam w ostatnich kilku latach (2010-2013), odzwierciedla więc on aktualny stan. Jako Polka-autochtonka, znam z autopsji środowisko, aktywnie uczestniczę w odrodzeniu polskości na tych ziemiach. Pozwoliło mi to na uchwycenie pewnych problemów, być może niezauważanych przez polskich badaczy. Świadomie poszerzyłam swoją pracę o przedstawienie polszczyzny grodzieńskiej w utworach zarówno Elizy Orzeszkowej, która jako pierwsza zwróciła uwagę na jej samobytność, jak i współczesnego pisarza o pochodzeniu kresowym Aleksandra Jurewicza, a także we współczesnym wydaniu kresowym. Chciałam bowiem pokazać, że miejscowa odmiana polszczyzny jest nadal żywa, a do tego zawiera sporo elementów wskazanych jeszcze przez Elizę Orzeszkową. Zatem archaiczność polszczyzny grodzieńskiej mogłaby być przedmiotem kolejnych badań naukowych. Materiał językowy przedstawiłam schematycznie, ograniczając się tylko do najbardziej charakterystycznych cech polszczyzny grodzieńskiej, ponieważ chodziło mi głównie o ich ukazanie. Porównanie zarejestrowanych przez mnie cech z materiałem językowym zaświadczone w opracowaniach poświęconych innym subregionom Grodzieńszczyzny, a także innym regionom Białorusi byłoby kolejnym zadaniem w badaniach nad miejscową polszczyzną.

Praca moja składa się z pięciu rozdziałów, aneksu i bibliografii. Przedstawione w niej zostały kolejno: (1) charakter zebranego materiału, (2) aparat pojęciowy, (3) stan badań nad językiem polskim na Białorusi, (4) geneza polszczyzny grodzieńskiej, (5) współczesna sytuacja etno- i socjo-lingwistyczna w badanym regionie, (6) tło historyczne, (7) język polski w poszczególnych sferach życia (rodzina, szkoła, media, Kościół, cmentarze), (8) analiza materiału (fonetyka, morfologia, składnia, leksyka i frazeologia), (9) polszczyzna grodzieńska w utworach literackich (E. Orzeszkowej, A. Jurewicza, lokalnych wydawnictwach książkowych), (10) podsumowania i wnioski. Pracę dopełniają aneks (mapy, wykresy, tabele, teksty) oraz bibliografia.

W oparciu o zanalizowany materiał współczesny i historyczny można zauważyć, że polszczyzna grodzieńska jest najbliższa z jednej strony regionalnej odmianie wileńskiej i nowogrodzkiej, a z drugiej stron podlasko-białostockiej. Łączą je wspólne cechy północno-wschodniej polszczyzny kresowej ukształtowane w wyniku historycznych kontaktów w innych językach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego:

Fonetyka: 1) tendencja do monotonii wokalicznej, 2) rozbudowa korelacji palatalności, 3) wymiana $v / \square$, 4) częściowa ruchomość akcentu.

Morfologia: 1) tendencja do zaniku rodzaju nijakiego, 2) zmiana form i funkcji przypadków, 3) brak enklitycznych form zaimka, 4) żywotność czasu zaprzeczonego.

Składnia: 1) tendencja do uogólnienia formy 3 os. l.p. *jest* na inne osoby, 2) konstrukcja posesywna typu *u mnie jest*, 3) użycie imiesłowu uprzedniego w funkcji form osobowych.

Leksyka: liczne kalki i zapożyczenia wschodniosłowiańskie.

Wracając do współczesności, godny uwagi jest fakt, że mimo zachodzących zmian społeczno-politycznych i historycznych język polski na Grodzieńszczyźnie przetrwał, chociaż zmienił się jego stan i zasięg dystrybucyjny. Z języka komunikacji, którym był do roku 1939, stał się raczej interdialektem, żeby w dniu dzisiejszym pozostać już tylko w określonych sferach. Dalsze zmiany są także nieuniknione, ze względu na czynniki zarówno demograficzne, jak i społeczno-socjalne. Powoli odchodzi starsze pokolenie, które albo uczęszczało do polskich szkół, albo wyniosło język polski z domów. Miejscowa polszczyzna często była jego językiem prymarnym, którym posługiwano się na co dzień, w kontaktach rodzinnych i sąsiedzkich. Ten język, szczególnie stałych starszych mieszkańców dawnych okolic szlacheckich czy miasteczek, jest przykładem oryginalnej, nieszespeconej licznymi rusycyzmami polszczyzny. Zatem jako jeden z kierunków dalszych badań nad polszczyzną grodzieńską należałoby wskazać utrwalenie języka najstarszych autochtonów tych miejscowości. Dla średniego, a tym bardziej młodszego pokolenia Polaków język ten nie jest już językiem macierzystym, najwyżej językiem dzieciństwa (średnie pokolenie), ponieważ ciągle przebywanie w otoczeniu rosyjskojęzycznym i dość rzadkie – sporadycznie w rodzinie, szkole, na zebraniach organizacji społecznych czy w kościele – posługiwanie się polszczyzną ma swoje nieuniknione skutki. W odbywających się przemianach dość ważną rolę odgrywają także czynniki społeczne i postępująca białorusyzacja Kościoła katolickiego, niegdysiejszej ostoji kultury i języka polskiego. Procesy te mają swe źródło w zjawisku multilingwizmu (polsko-białorusko-rosyjskiego z elementami litewskiego na północy regionu). Mimo tego,

że używana tu polszczyzna jest daleka od normy ogólnopolskiej, jej osobliwości nie należy moim zdaniem uważać za błędy językowe, ponieważ językiem prymarnym osób posługujących się nią jest polski język kresowy. Polski język religijny w Grodnie i na Grodzieńszczyźnie także ma swoją specyfikę wynikającą z sytuacji historyczno-socjologicznej tych terenów. Język wiernych występuje w różnych odmianach w zależności od tego, czy został wyniesiony z domu rodzinnego, czy jego znajomość jest tylko na poziomie użytku religijnego. Sporo katolików posługuje się polskim wyłącznie w liturgii lub, poza kościołem, jako językiem sacrum. Język polski młodych miejscowych księży znacząco się różni od polszczyzny literackiej, ma swoje osobliwości i poza liturgią jest używany sporadycznie, nigdy systematycznie. Groby katolickie na cmentarzach, niezależnie od czasu ich powstania, są opatrzone przeważnie w napisy w języku polskim, często z zachowaniem specyficznej miejscowej polszczyzny. Na pewno dzieje się tak nie tylko z powodu tego, że polski w rodzinach katolickich jest językiem sacrum, ponieważ mimo postępującej od ponad dziesięciu lat białorutenizacji Kościoła katolickiego inskrypcje nadal są pisane po polsku, nie po białorusku, bardzo rzadko po rosyjsku. Ta sytuacja, a także osobliwości inskrypcji nagrobnych, w tym sporządzenie dokładnych inwentarzy cmentarzy katolickich, mogłyby być kolejnym kierunkiem badań nad polszczyzną grodzieńską.

Przedstawiając zebrany materiał, podjęłam się próby ukazania aktualnych procesów socjolingwistycznych na Grodzieńszczyźnie. Mam nadzieję, że jego analiza pozwoli wskazać tematy do dyskusji nad współczesnym stanem grodzieńskiej polszczyzny, a także wytyczyć kolejne kierunki badań w tej dziedzinie.

THE POLISH LANGUAGE IN THE GRODNO REGION OF BELORUSSIA

ABSTRACT

The aim of my work is: (1) to show all of the spheres in which the Polish language is and was used in the Grodno region of Belorussia; (2) to describe the grammar and lexicon of the regional dialect of Polish used in that region; (3) to describe the way that dialect is used there. The material was provided by oral interviews, active observation, an analysis of the mass media texts, an analysis of the Polish language used in the Catholic Church and the language and spelling of epitaphs. I collected the material in the recent few years (2010-2013), thus it reflects the current state. As a native Polish person, I know the environment that I researched from experience. I actively participate in the revival of Polishness in these parts. This allowed me to discern certain problems which may escape the attention of Polish researchers. I consciously broadened the scope of my work to include the Grodno dialect of Polish which is present both in the works by Eliza Orzeszkowa, who was the first to direct her attention to the autonomous status of this dialect, and in the works by Aleksander Jurewicz, a contemporary writer with a Borderland background. I also took contemporary Borderland works into consideration, for I desired to demonstrate that the local dialect of Polish continues to thrive. Moreover, it contains a great deal of elements that were discerned even by Eliza Orzeszkowa. Therefore the archaic character of the Grodno dialect of Polish could become the object of further research. I presented the linguistic material in a schematic manner. In my presentation of the material, I limited myself to the most peculiar features of the Grodno dialect of Polish, because I wanted to concentrate upon the presentation of these features. A comparison of the features that I discerned with the linguistic material attested in research works devoted to other subregions of the Grodno area and other regions of Belorussia may become yet another task of research concerning the regional dialects of Polish. My work consists of five chapters, two appendices and a bibliography. The contents are as follows:

Introduction, characterization of the material, terminology, state of research on the Polish language in Belorussia, the origins of the Polish dialect in the Grodno region.

1. **The sociolinguistic situation in Grodno and its region** (the past and the present, the distribution area of Polish (the family, school, media, church, cemetery).
2. **The collection and analysis of linguistic material** (phonetics, morphology, syntax, lexicon and phraseology)
3. **The regional Polish dialect in literary texts** (E. Orzeszkowa, A. Jurewicz, contemporary local publications).
4. **Conclusion**

Appendix : maps, tables, texts.

Bibliography

When one considers the contemporary and historical material one may notice that the Grodno dialect of Polish is closest, on the one hand, to the regional dialect of Vilnius and Nowogródek, and, on the other hand, to the dialect(s) used in the podlasko-białostocki region. They share common features of the northeastern Borderland Polish language. We may list the following features:

Phonology: 1. Correlation of palatalization, 2. Symmetry of vocalism (in Belorussian vocalism symmetry of vocalism occurs in unstressed syllables where it takes the form of the so-called “akanie” .

Morphology: 1. Endings and affixes of Belorussian origin; 2. The lack of the number distinction in the third person of finite verbs.

Syntax: 1. Usage of cases and prepositions; 2. A tendency to zero-copula (in the present tense); 3. Participial constructions; 4. Possessive construction with the verb ‘to be’;

Vocabulary: A number of lexical borrowings and phraseological calques.

When we return to contemporary times, there is a noteworthy fact that despite the onset of social, political and historical changes, the Polish language in the Grodno area survived, although its state and distributional range changed. This dialect had the status of a language of communication until 1939, then it became an interdialect. In the present times it became limited to certain spheres of life. Further changes are inevitable, both for demographic and social reasons. The older generation, who either attended Polish schools or acquired their language at home, slowly passes away. Very frequently the local dialect of Polish was the primary language of that generation. I was used in everyday life, in the contacts between family members and neighbours. It is this language, especially the language of the elder, settled residents of the former areas of the nobility or small towns, that is the example of the original Polish language which was not marred by frequent usage of Russian borrowings. I

concentrated my attention on the language of the eldest autochthonic residents of these parts. This language is not a mother tongue for the middle generation, and even less so for the younger generation of Poles. For the middle generation, it may be the language of childhood at the most, because the constant exposure to the Russian-language environment and a relatively rare usage of Polish (occasionally spoken in the family, at school, during the meetings of social organizations or in the church) has its inevitable consequences. Moreover, social factors and the ever-increasing influence of the Belorussian language, which also affects the language used in the church, play a relatively considerable role in the aforementioned changes.

The language of the faithful has many variants according to whether it was acquired in the family environment or whether the knowledge of this language is based only on its usage in the religious context. A great deal of Catholics use Polish exclusively for liturgical purposes, or as the language of the sphere of sacrum, outside the Church context. The Polish language used by young local priests differs considerably from literary Polish; it has its own peculiarities and it is used occasionally, never systematically, outside the context of liturgy. Catholic graves located in cemeteries, regardless of their date of origin, have epitaphs written in Polish which frequently retain the peculiar features of the local dialect of Polish. An analysis of the aforementioned situation and the peculiarities of the epitaphs, including a thorough preparation of inventories of Catholic cemeteries, could become another avenue of research concerning the Grodno dialect of Polish.